

ARTYKUŁY RECENZYJNE, RECENZJE, NOTY RECENZYJNE

AGNIESZKA PAWŁOWSKA-KUBIK
Gdański Uniwersytet Medyczny
Zakład Historii i Filozofii Nauk Medycznych
ORCID: 0000-0002-7379-8645

Zygmunt III Waza i Wielkie Księstwo Litewskie. W poszukiwaniu *modus operandi* (Karol Żojdź, *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2019, ss. 454)

Słowa kluczowe: Zygmunt III Waza, Wielkie Księstwo Litewskie, klientelizm, stronnictwo

Keywords: Sigismund III Vasa, Grand Duchy of Lithuania, clientelism, party

Ostatnie lata przyniosły znaczny wzrost liczby publikacji naukowych dotyczących panowania Zygmunta III¹, a co za tym idzie, także poszerzenie stanu wiedzy oraz sprostowania opinii na temat rządów Wazy obecnych w starszej historiografii. W nurt tych badań wpisuje się także książka Karola Żojdźa. Dodać należy, że do tej pory w temacie litewskich regalistów z czasów panowania Zygmunta III ukazywały się jedynie prace poświęcone życiu i działalności konkretnych liderów, relacji między poszczególnymi przywódcami, ich klienteli oraz przybliżające zagadnienie działania konkretnych facji². Książka ujmująca tę grupę całościowo oraz analizująca jej skład i funkcjonowanie w dłuższej perspektywie czasowej była zatem potrzebna i wyczekiwana.

¹ BARWICKA-MAKULA 2019; PAWŁOWSKA-KUBIK 2019; PIENKOWSKI 2021. Zauważyć należy wyraźną dysproporcję w badaniach między pierwszym trzydziestoleciem panowania Zygmunta III a schyłkowym okresem rządów monarchy.

² Z najważniejszych prac wskazać należy: AUGUSTYNIAK 1994; AUGUSTYNIAK 2000; AUGUSTYNIAK 2001; AUGUSTYNIAK 2004; AUGUSTYNIAK 2006; CZWOŁEK 2003; CZWOŁEK 2007a; CZWOŁEK 2007b; CZWOŁEK 2008; CZWOŁEK 2012; GAJDKA 2005; GAJDKA 2008; GAJDKA 2009; KEMPA 2000; KEMPA 2003; PRZEPIÓRKA 2012; RACHUBA 2006; WISNER 1972; WISNER 1997; ŻOJDŹ 2015a; ŻOJDŹ 2015b.

Autor monografii postawił przed sobą niełatwe zadanie. Decyzja o przeprowadzeniu analizy stronnictwa regalistycznego obejmującej okres krótszy niż całe panowanie władcy wymaga solidnego uargumentowania, a dodatkowo tak zakrojony temat wymusza przyjęcie odpowiedniej koncepcji i metodologii pracy. Zasób archiwalny, który winien zostać przeszukany, jest rozproszony, co w połączeniu z brakiem odpowiednich pomocy archiwalnych czyni kwerendę szczególnie trudną. Wreszcie zasadniczą sprawą pozostaje, czy autorowi udało się z jednostkowych informacji pojawiających się w źródłach wyciągnąć generalne wnioski i odtworzyć mechanizmy działania litewskich faksji magnackich oraz sposoby i środki, za pomocą których Zygmunt III starał się oddziaływać na poszczególne grupy wpływów, czy szerzej — ogół regalistów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów (poza pierwszym każdy z nich został podzielony na podrozdziały) i zakończenia oraz wykazu skrótów, bibliografii, streszczenia w języku angielskim i indeksu osób. Główną część rozważań zawierają rozdziały III i IV, tymczasem rozdziały I i II mają charakter wprowadzający, a w zakończeniu — zgodnie z deklaracją autora wzorowanym na opracowaniach anglosaskich — omówione zostały zmiany, które zaszły na litewskiej scenie politycznej w latach dwudziestych XVII stulecia. Można powiedzieć, że wraz z rozdziałem II stanowią kłamrę kompozycyjną i chronologiczną głównych rozważań, natomiast rozdział I — teoretyczne wprowadzenie do tematu. Do zasadności wyboru takiego akurat układu treści odniesiemy się w dalszych rozważaniach.

We „Wstępie” (s. 11–32) autor omówił cele badawcze, zakres chronologiczny pracy, źródła i literaturę przedmiotu oraz strukturę książki. Żojdź zadeklarował wielopłaszczyznowe ujęcie tematu, w którym rozpoznanie składu osobowego poszczególnych faksji oraz stref ich wpływów miało być tylko jednym z aspektów — i to wcale nie najważniejszym. Celem nadrzędnym było „dokonanie pogłębionej charakterystyki faksji oraz rozpoznanie sposobów jej funkcjonowania tak na płaszczyźnie ogólnopaństwowej, jak na prowincji” (s. 11). Za istotne badacz uznał także przeanalizowanie mechanizmów powstawania i konsolidacji faksji, ich trwałości oraz oddziaływania wywieranego na nie przez monarchę. Przyjęty przez autora model zakłada analizę interakcji na wielu poziomach: wewnątrz faksji, między przywódcą a jej członkami, między poszczególnymi faksjami, a wreszcie na linii król–faksja (lider, jego stronnicy)³. Postawione cele badawcze zdeterminowały wybór problemowego układu pracy, z jednym odstępstwem na rzecz narracji chronologicznej w rozdziale drugim.

Choć tytuł książki sugeruje, że autor skoncentrował się na omówieniu stronnictwa Zygmunta III w pierwszych dwudziestu latach XVII w., w rzeczywistości cezury czasowe analizy są szersze. We wstępie zadeklarował, że dla podjętej tematyki kluczowy będzie okres między śmiercią Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” (1603 r.) a zgonem Jana Karola Chodkiewicza (1621 r.). Granice te potraktował jednak umow-

³ Cf. SHEPHARD 1992, s. 731–732.

nie, wychodząc od omówienia sytuacji w momencie elekcji królewicza szwedzkiego i pierwszych lat panowania Wazy, a w ostatnim rozdziale scharakteryzował także sytuację w Wielkim Księstwie Litewskim w latach dwudziestych XVII stulecia. Takie podejście uznać należy za słuszne, bo choć niewątpliwie lata 1603 i 1621 przyniosły zmianę układu sił na Litwie, to poruszanie się wyłącznie w tych ramach byłoby istotnym błędem metodologicznym. Niemniej widoczne jest, że autor lepiej czuje się, analizując relacje Zygmunta III z przedstawicielami Wielkiego Księstwa Litewskiego w wieku XVII niż wcześniejszy okres, którego opis w większym stopniu aniżeli pozostałe części pracy oparty został na literaturze przedmiotu.

Przedstawiony we „Wstępie” wykaz literatury świadczy o szerokim spojrzeniu na podjęty temat. Żojdź sięgnął także do pozycji poświęconych powiązaniom klientalnym w XVIII stuleciu, traktując je w perspektywie porównawczej, odnotować jednak należy, że na część wspomnianych we „Wstępie” prac nie powołał się już w kolejnych rozdziałach. Szczegółowo omówiona została również wykorzystana w publikacji podstawa źródłowa, którą uznać należy za imponującą. Autor zadeklarował wykorzystanie w analizie metod opisowej, propozograficznej i porównawczej, moim zdaniem jednak w niektórych fragmentach mamy do czynienia także z metodami geograficzną i filologiczną. W każdym razie wskazana *explicite* czy też milcząco metodologia pracy nie budzi wątpliwości, jest bowiem dobrze dobrana do tematu i podjętych w publikacji analiz.

Rozdział I („Specyfika systemu klientalnego na Litwie w pierwszej połowie XVII wieku”, s. 33–66) ma charakter typowo teoretyczny. Autor wyszedł od omówienia stanu badań dotyczących klientelizmu zauważając, że są one bardziej zaawansowane na Zachodzie niż w Polsce. Chociaż w ostatnim czasie można zauważyć wzrost zainteresowania badaczy relacjami patron–klient, nadal w tym temacie dominują ujęcia tradycyjne. Analiza podejścia zachodnioeuropejskich naukowców doprowadziła Żojdź do konstatacji, że na gruncie polskim powstanie zależności klientalnych w Rzeczypospolitej jest oceniane zdecydowanie bardziej negatywnie niż analogiczne zjawiska zachodzące we Francji czy Anglii przez tamtejszych historyków. Za Antonim Mączakiem autor uznał, że rozwój systemu klientalnego był w Rzeczypospolitej nieunikniony, jednak wiązanie go ze słabością państwa polsko-litewskiego uważa za anachronizm⁴. Przechodząc do kwestii definicyjnych, Żojdź scharakteryzował relację patron–klient i krytycznie odniósł się do praktyki ferowania zdecydowanych sądów w kwestii tego, czy istota tego stosunku w większej mierze opierała się na wierności klienta wobec protektora, czy też nadziei na czerpanie wymiernych korzyści z opieki magnata. Słusznie podkreślił obustronność benefitów i wielopłaszczyznowość relacji, która w rezultacie przesądzała o sile więzi łączącej przywódcę z poszczególnymi członkami faksji. Autor zwrócił także uwagę na wieloznaczność, czasem zaś nieprecyzyjność i płynność terminów

⁴ Cf. odmienne stanowisko: DZIĘGIELEWSKI 2019.

takich, jak „sługa”⁵, „magnat”, „elita”, „fakcja”, „klientelizm”, „patronat”, „stronictwo” i „ugrupowanie”, wyjaśniając, w jakim kontekście i zakresie zamierza się nimi posługiwać z uwzględnieniem specyfiki systemu klientalnego na Litwie. Na koniec podkreślił, że litewscy regaliści nie tworzyli zwartego ugrupowania, co paradoksalnie — jak pokazują dalsze rozważania — było monarsze na rękę, ten bowiem dzięki temu zyskiwał większe możliwości kreowania polityki wewnętrznej i budowania politycznego zaplecza. Zdefiniowanie priorytetów królewskiej polityki w kontekście układu sił w Wielkim Księstwie Litewskim i stosunków władcy z przedstawicielami miejscowej elity stało się celem analiz podjętych w rozdziale II („Relacje Zygmunta III Wazy z przedstawicielami litewskiej elity władzy oraz polityczne cele króla”, s. 67–237). Za cezury w wywodzie chronologicznym przyjęto elekcję Zygmunta III, stabilizację jego władzy, rokosz sandomierski oraz wojny prowadzone z Moskwą, Szwecją i Imperium Osmańskim. Autor, stawiając pytania o motywy pewnych działań królewskich (negocjacje z Habsburgami w sprawie cesji tronu, inkorporacja Estonii do Rzeczypospolitej, problem obsady biskupstwa wileńskiego po śmierci Jerzego Radziwiłła, unia brzeska, konflikt Radziwiłłów z Chodkiewiczami), odnosi się do wcześniejszych badań historyków, z częścią wniosków polemizuje, inne uznaje za wiarygodne. Rozważania Żojdzia pozwalają dostrzec ewolucję polityki królewskiej wobec litewskich elit, którą początkowo cechowała swego rodzaju przypadkowość, będąca wynikiem słabej orientacji monarchy w sprawach litewskich, aby później przybrać ustabilizowaną formę. Stabilizacja ta nie oznaczała jednak ustawicznego, celowego wspierania konkretnego rodu kosztem eliminacji z życia publicznego pozostałych. Podejmując narrację chronologiczną i odnosząc się do najważniejszych spraw politycznych tego okresu, autor szczęśliwie nie poprzestał na analizie relacji Zygmunta III z członkami elity litewskiej, lecz w wielu miejscach nakreślił również stosunki pomiędzy liderami faksji (zarówno regalistami, jak i opozycjonistami) na tle zmieniającej się sytuacji politycznej. Ta płaszczyzna pozwala chociażby skonstatować, że monarcha był równie zaniepokojony zaogniającym się konfliktem między hetmanem wielkim litewskim Janem Karolem Chodkiewiczem a podczaszym litewskim Januszem Radziwiłłem w 1608 r., co zbliżeniem Chodkiewiczów z Radziwiłłami birzańskimi w 1614 r., a jego polityka, w tym także nominacyjna, sprowadzała się do poszukiwania złotego środka, którym miał być kontrolowany antagonizm między rodami, będący pożądanym przez władcę balansem między wojną domową a polityczną współpracą. Autor zasugerował, że właśnie to stało za decyzją władcy o przekazaniu buławy polnej Krzysztofowi Radziwiłłowi w 1615 r. (s. 206–207) i awansem Jana Karola Chodkiewicza na województwo wileńskie rok później (s. 214–215). Kwestia hetmańskiej

⁵ Warto może dodać, że w kontekście wspomnianych wyżej obustronnych korzyści samookreślające słowo „sługa” mogło być stosowane zarówno przez klienta, jak i przez wyżej w hierarchii postawionego patrona, który chciał w ten sposób zademonstrować swoje dobre intencje względem adresata listu; MROCZEK 1978, s. 148.

nominacji jako czynnika mającego podzielić Radziwiłłów i Chodkiewiczów jest w literaturze znana⁶, jakkolwiek pojawiają się także opinie, że nominację tę wiązać należy z chęcią odciążenia księcia od czynnej opozycji wobec władcy⁷; niektórzy badacze widzieli w przekazaniu urzędu wpływ samego Chodkiewicza⁸. Teza postawiona przez badacza, zakładająca potrzebę nieco szerszego spojrzenia na problem, z uwzględnieniem także przetarasowań politycznych po śmierci Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, ma mocną podbudowę źródłową, choć oczywiście nie można wykluczyć, że Zygmunt III przy rozdawaniu urzędów kierował się wieloma przesłankami, a próba ich ważenia jest trudna, z czego zresztą sam autor doskonale zdaje sobie sprawę.

Odnosząc się szerzej do polityki prowadzonej przez monarchę na Litwie, Żojdź ocenił, że antagonizowanie rodów, choć najczęściej doraźnie pozwalało królowi osiągnąć zamierzone cele, to w dłuższej perspektywie było zjawiskiem destrukcyjnym. Wymierne negatywne konsekwencje takich działań były widoczne szczególnie podczas kampanii wojennych. Dezaprobatę wobec działań Zygmunta III autor jednak w niektórych miejscach pracy łagodzi rozważając, czy za pewnymi decyzjami monarchy nie stały kwestie bardziej przyziemne, jak chociażby finansowe, niż chęć poróżnienia rodów czy okazania swojej niełaski. Stawia też pytanie, czy król, utrzymując przewagę Radziwiłłów birzańskich, nie byłby w swoich działaniach zanadto ograniczony. Warto dodać, że pod pewnymi względami podobne postępowanie cechowało monarchę w Koronie, gdzie warunkiem prowadzenia w miarę niezależnej polityki i budowy regalistycznego zaplecza było odsunięcie Jana Zamoyskiego i znalezienie przeciwwagi dla jego wpływów⁹. Jednocześnie zarówno w Polsce, jak i na Litwie „furtką” umożliwiającą kontakt i porozumienie pozostawali ci przedstawiciele elit, którzy, tworząc zaplecze królewskie, utrzymywali jednocześnie dobre stosunki z pozostającymi w opozycji do władcy magnatami.

Należy zauważyć, że w stosunku do pozostałych rozdział II jest znacznie rozbudowany (zajmuje prawie połowę pracy). Czasami można odnieść wrażenie, że część zawartych w nim informacji nie jest niezbędna do zrozumienia, czy nawet naświetlenia głównych tez i analiz autora. Rozwiązanie takie uznać należy za ukłon w stronę mniej zorientowanego w poszczególnych zagadnieniach czytelnika.

W rozdziale III („Skład i charakterystyka faksji litewskich regalistów”, s. 239–352) przeanalizowane zostały kariery, kwalifikacje polityczne i możliwości protekcyjne litewskich regalistów. Autor wyodrębnił pięć faksji: Radziwiłłów nie-

⁶ GAWRON 2010, s. 113, 407, 418; PRZEPIÓRKA 2012, s. 682–683. Podkreślanie podrzędnego stanowiska Krzysztofa Radziwiłła wobec Jana Karola Chodkiewicza Urszula Augustyniak określiła „świadomą prowokacją”; AUGUSTYNIAK 2001, s. 18.

⁷ AUGUSTYNIAK 2013, s. 77–78; OCHMANN 1970, s. 115, 151.

⁸ ANUSIK 2006, s. 56.

⁹ Uwalnianie się spod wpływów Zamoyskiego polegało nie tylko na odwołaniu się do przeciwników hetmana, lecz także na przeciąganiu na regalistyczną stronę jego dawnych współpracowników; URBANIAK 1995, s. 11–19.

świeskich, Sapiehów, Chodkiewiczów, Woynów oraz Wołłowiczów. Zaprezentował skład i strukturę każdej z nich, omówił także wpływy, którymi każde z ugrupowań dysponowało na prowincji. Ponadto przedstawił stan posiadania każdego z rodów, uwzględniając zarówno posiadłości dziedziczne, jak i te uzyskane na drodze nadań królewskich. W narracji zdarzają się czasem pewne uproszczenia czy zbyt duże skróty myślowe (np. uznanie Jana Hieronimowicza Chodkiewicza za największego zwolennika kandydatury Batorego na Litwie w czasie elekcji w 1575 r., z pominięciem istotnej przecież informacji, że pierwotnie kasztelan wileński poparł kandydaturę habsburską¹⁰), nie rzutują one jednak na całościowy odbiór i wartość rozważań zaprezentowanych w rozdziale.

W przeprowadzonej analizie składu osobowego faksji autor każdorazowo zwraca uwagę, że część rękodajnych zachowała dość daleko idącą niezależność, pozwalającą im nie tylko na podjęcie współpracy z różnymi gałęziami tego samego rodu, lecz także sporadyczne sojusze z innymi, często będącymi konkurencją dla patrona magnatami (s. 248, 249). Kolejną płaszczyzną jest zakres współpracy klienta z patronem. Nie musiał on ograniczać się do konkretnej aktywności (np. służby wojskowej), mógł mieć wiele wymiarów¹¹, tym bardziej więc ścisła kategoryzacja członków faksji wydaje się być metodologiczną pułapką, której autor, z całą świadomością problemu, uniknął. Poczynione obserwacje przyczyniają się do zmiany spojrzenia na klientelę, ukazując ją jako niezwykle dynamiczny element społecznej rzeczywistości, cechujący się całym spektrum wzajemnych zależności, kontaktów i interakcji. Rozważania te korespondują z wyrażoną już w rozdziale I obserwacją, że część badaczy w swoich analizach magnackiej klienteli zakłada jej zbytnią statyczność, a do klasyfikacji używa sztywnych ram, co, jak widzimy, ogranicza możliwości poznawcze. Wielką wartością, którą rozdział III wnosi do publikacji, jest ogromna liczba szczegółowych informacji na temat członków i sympatyków poszczególnych faksji. Żojdź drobiazgowo prześledził ich kariery, zaznaczając, jaki wpływ na pięcie się po stopniach urzędniczej drabiny miał patron. Jednocześnie pokazał, w jakim stopniu przywódca faksji warunkował a następnie stymulował kariery członków własnej rodziny. Interesujące, że zarówno synowie Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, jak i Lwa Sapiehy — dwóch niewątpliwie pierwszoplanowych magnatów litewskich — nie osiągnęli pozycji politycznej zbliżonej do tej, jaką cieszyli się ich ojcowie. W przypadku synów „Sierotki” być może nie do końca należy to wiązać z zadłużeniem, które w spadku pozostawił im ojciec — wszak przyszły wojewoda wileński w momencie wejścia w dorosłość był w sytuacji analogicznej i wraz z braćmi spłacał zobowiązania finansowe ojca przez kilkanaście lat¹², co nie przeszkodziło mu w zrobieniu kariery i zaangażowaniu się w służbę publiczną. O ile

¹⁰ JASNOWSKI 1937, s. 362; DUBAS-URWANOWICZ 2014, s. 123–127; KEMPA 2016, s. 124–127.

¹¹ MAĆZAK 2000, s. 146.

¹² KEMPA 2000, s. 217–218.

oczywiście inna była sytuacja Jana Stanisława Sapiehy, prawdopodobnie cierpiącego na chorobę psychiczną¹³, o tyle wydaje się, że jego braci oraz potomków Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła cechowała, w porównaniu do ojców, znacznie mniejsza przenikliwość polityczna, brak inicjatywy oraz — jak zauważył autor w kontekście synów „Sierotki” — zapewne brak właściwych predyspozycji.

Szczegółowa kwerenda przeprowadzona na potrzeby przedstawienia faksji litewskich regalistów pozwoliła autorowi na cenne uzupełnienia wątków dotyczących przebiegu kariery poszczególnych osób oraz weryfikację wielu błędnych informacji pokutujących w literaturze przedmiotu. W pełni rozumiejąc granice badawcze, które wyznaczył sobie autor i które uniemożliwiły uwzględnienie kościelnego patronatu biskupa wileńskiego Eustachego Wołowicza, warto dodać, że wspomniany przez niego proboszcz grodzieński i kanonik wileński Stanisław Krzycki był duchownym powiązany z Radziwiłłami nieświeskimi (m.in. towarzyszył synom „Sierotki” w podróży do Włoch)¹⁴. Jeśli, jak zasugerował autor, znajdował się także pod protekcją Wołowicza (s. 337), byłby kolejnym przykładem osoby, która, szukając dla siebie szerszych możliwości rozwoju, wiązała się z więcej niż jednym rodem/patronem.

W tym miejscu nasuwa się uwaga związana z konstrukcją pracy. Odnoszę wrażenie, że wywód mógłby zyskać na wartości, gdyby zamienić rozdziały II i III kolejnością. Wówczas charakterystyka litewskich faksji byłaby bardzo dobrym punktem wyjścia do rozważań o relacjach Zygmunta III z elitami Księstwa, w których autor przedstawia przecież liderów poszczególnych faksji przez pryzmat podejmowanych przez nich politycznych aktywności, związanych z fakcyjnym zapleczem — możliwościami działania czy strefami wpływów. Zdaję sobie natomiast sprawę, że uwaga ta ma charakter subiektywny, a sugestia zamiany rozdziałów miejscami może mieć tyle samo zwolenników, co i przeciwników.

Rozdział IV („Praktyka sprawowania władzy w Wielkim Księstwie Litewskim”, s. 353–379) poświęcony został przeanalizowaniu formalnych i nieformalnych metod, za pomocą których dwór wpływał na postawy elit litewskich. Autor nie próbuje tworzyć wrażenia, że pozycja Litwy względem Korony była równoważna i zdaje sobie sprawę, że o ograniczonych wpływach Litwinów u boku Zygmunta III świadczy wiele przesłanek. Zauważa przy tym, że część winy za ten stan rzeczy leżała po stronie samych przedstawicieli elity litewskiej, dążących do maksymalizacji zysków, ale również minimalizacji kosztów wynikających ze związku z Koroną.

W kontekście oddolnych nacisków wywieranych na władcę w zakresie polityki nominacyjnej Żojdź uwzględnił także możliwości protekcyjne kobiet: obu żon Zygmunta III (Anny i Konstancji), siostry króla Anny Wazówny oraz Ursuli Meyer, dwórki, która trafiła do Rzeczypospolitej z fraucymerem Anny Habsburżanki i aż do swojej śmierci w 1635 r. odgrywała na dworze istotną rolę. Uznał, że ich wpływ

¹³ LULEWICZ 1993, s. 627.

¹⁴ KEMPA 2000, s. 249; CHACHAJ 2014, s. 207.

najczęściej ograniczał się do obsady stanowisk dworskich, choć w przypadku Ursuli Meyer sięgał niekiedy także urzędów państwowych. W gronie tym wymienić należy również królewską ciotkę, Annę Jagiellonkę, która jakkolwiek zmarła już w 1596 r., a zasięg jej oddziaływania tradycyjnie największy był na Mazowszu i w pozostałych dobrach stanowiących jej oprawę, to w zakresie nadań i nominacji dysponowała niemalym wpływem na Zygmunta III. Szczególnie interesujące były stosunki Jagiellonki z Lwem Sapiehą. Choć kanclerz nie zawsze pochlebnie się o niej wyrażał¹⁵, to zabiegał o jej protekcję na dworze¹⁶ i był beneficjentem łaski królowej wdowy¹⁷. W kontekście polityki nominacyjnej monarchy autor wyodrębnił mechanizmy, którymi posługiwał się on w czasie swojego panowania. Były nimi wspomniane już i szczegółowo opisane w rozdziałach poprzednich antagonizowanie elit litewskich, ale także odwlekanie decyzji o nominacjach i nadaniach, „awanse taktyczne”, polegające na przejściu na bardziej prestiżowe, lecz powiązane z mniejszym zakresem władzy stanowisko, nominacje dla osób spoza struktur lokalnych oraz przechwytywanie klienteli — osób początkowo promowanych przez kogoś z patronów, których pozycja z czasem rosła aż do usamodzielnienia się. Z wszystkich wymienionych metod za najmniej skuteczną autor uznał osadzanie na urzędach osób nieposiadających zaplecza i niecieszących się autorytetem w środowisku lokalnym (s. 363). Koresponduje to z dalszymi rozważaniami, odnoszącymi się do działań władcy na płaszczyźnie sejmikowej i sejmowej, gdzie listy kierowane przed zgromadzeniami szlacheckimi, a adresowane nie tylko do miejscowych urzędników, lecz także do lokalnych działaczy o wysokim autorytecie były dla szlachty ważne i pożądane. Dzięki temu mogły one (choć oczywiście nie musiały) przełożyć się na większą powolność względem królewskich propozycji.

Generalna ocena polityki Zygmunta III sformułowana przez Żojdzia nie jest jednoznaczna i, moim zdaniem, inna być nie może. Zgodnie z tendencją widoczną w ostatnich latach w badaniach nad panowaniem Wazy autor zwrócił uwagę na zdolności polityczne, które cechowały króla, i — co istotne — nie ocenił ich wyłącznie z perspektywy politycznych sukcesów, lecz także tego, jak monarcha radził sobie z porażkami. Podkreślił konsekwencję władcy (dodać należy, że nie we wszystkich kwestiach związanych ze sprawowaniem władzy cecha ta charakteryzowała postępo-

¹⁵ *Archiwum Domu Radziwiłłów* 1885, s. 192–194, L. Sapieha do K. Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 7 VI 1588.

¹⁶ *Archiwum Domu Sapiechów* 1892, s. 46–47, Anna Jagiellonka do L. Sapiehy, Warszawa, 20 X 1589; *Archiwum Domu Sapiechów* 1892, s. 49–50, Anna Jagiellonka do L. Sapiehy, Warszawa, 29 XII 1589.

¹⁷ LMAVB, F. 1, sygn. 215, Przywilej Anny Jagiellonki Lwu Sapieże na dwór na przedmieściach Warszawy, Warszawa, 9 VIII 1594. Warto zwrócić uwagę również na to, że w świetle wypisu sporządzonego z testamentu Jagiellonki Anna zapisała kanclerzowi kwotę na Błudnie w starostwie kobryńskim; CDIAUK, F. 1, op. 1, sygn. 2, „Naznaczona nagroda dworowi K.J.M. zmarłej w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim przez K.J.M. świętej pamięci Annę Jagiellonę”, k. 194v. Lew Sapieha jest jedynym dostojnikiem litewskim, którego nazwisko widnieje w tym dokumencie.

wanie Zygmunta III), znajomość ludzkich charakterów, zrozumienie systemu panującego w Rzeczypospolitej a wreszcie — umiejętność wykorzystywania jego luk. To ostatnie jest w mojej ocenie raczej ambiwalentne — zrozumiałe w kontekście dążenia do skutecznego sprawowania rządów, lecz równocześnie nieprawe z perspektywy wartości, jakkolwiek górnolotnie by to nie brzmiało. Niewątpliwie autora w jego spojrzeniu na Zygmunta III jako na polityka cechuje duży racjonalizm i to przez jego pryzmat ocenia królewskie poczynania. Zgadzając się w pełni z konstatacją, że władca koncentrował się na obronie swoich prerogatyw i szukał szans na ich umocnienie, dodałabym, że podobnie czyniła szlachta, a jedno i drugie, w sytuacji szczególnie zaostrej walki politycznej — zaniechania przez monarchę spraw wewnętrznych i parcia szlachty do uczynienia zadość egzorbitancjom, przy wyraźnych trudnościach w osiągnięciu kompromisu — skutkowało destabilizacją państwa.

W zakończeniu („Zaostrzenie rywalizacji faksji magnackich na Litwie w latach 20. XVII wieku: spór o schedę po Janie Karolu Chodkiewiczu oraz zarysowanie się konfliktu radziwiłłowsko-sapieżyńskiego”, s. 380–400) autor przedstawił zmiany, jakie zaszły w Wielkim Księstwie Litewskim po śmierci hetmana wielkiego litewskiego. Omówił walkę o spadek po Janie Karolu Chodkiewiczu, toczącą się między wdową Anną Alojzą z Ostrogskich, wspieraną przez brata zmarłego, wojewodę trockiego Aleksandra Chodkiewicza, a córką hetmana z pierwszego małżeństwa, Anną Scholastyką Sapieżyną i jej mężem, marszałkiem wielkim litewskim Janem Stanisławem Sapiehą, którym sekundował Lew Sapieha. Wykazał, że mimo iż prawo stało po stronie wdowy, Sapiehowie dopięli swego, dysponując czasem, zapleczem i wpływami, które ostatecznie przełożyły się na sukces rodu w postaci przejęcia schedy. To, co rzuca się w oczy nawet po pobieżnej lekturze książki Żojdzia, to rozbudowane przypisy odsyłające do źródeł, bogato opatrzone cytatami. Ich rolą jest nie tylko uwierzytelnienie hipotez i tez zawartych w tekście głównym oraz egzemplifikacja omawianych zjawisk. Stanowią one potwierdzenie pewnych konstatacji pojawiających się w pracy, bywają też komentarzem samym w sobie. W niektórych przypisach umieszczone zostały poszerzone omówienia przewijającego się w tekście wątku (np. s. 99–100, przypis 117), inne zaś mają charakter luźnego wtrącenia (s. 90, przypis 82; s. 166, przypis 356). Skala ich zastosowania skłania do bliższego przyjrzenia się odczytom i zapisowi. Wedle deklaracji autora przy przygotowywaniu publikacji posługiwał się „przyjętymi powszechnie normami” (s. 31) — za takie zaś uważa się te zawarte w instrukcji pod redakcją Kazimierza Lepszego¹⁸ — każdorazowo wyjaśniając kwestie wątpliwe bądź uzasadniając odejście od danej reguły, gdy wymagała tego specyfika tekstu. W publikacji zauważyć można niekiedy błędne lekcje, rzutujące na sens wypowiedzi. Przykładowo: na s. 90 w przypisie 82 mamy: „ze dwiema się starszymi [Hieronimem i Aleksandrem Chodkiewiczem] przywitawszy, **trzeciemu** [Janowi Karolowi Chodkiewiczowi] pokój dał”, podczas gdy powinno być: „ze dwiema się starszymi [Hieronimem i Aleksandrem Chod-

¹⁸ LEPSZY 1953.

kiewiczem] przywitawszy, **trzeci**um [Janowi Karolowi Chodkiewiczowi] pokój dał”¹⁹ — wówczas dopiero wypowiedź staje się sensowna i poprawna składniowo. Podobnie na s. 114 w przypisie 163 winno znaleźć się: „i w ni wczemem zgoła nie immutował”²⁰, w miejsce: „i ni w czem zgoła nie zmutował”. Innym typem usterki, który dostrzeżono po pobieżnym porównaniu cytatów z zapisem źródłowym, jest widoczne w paru miejscach dopisywanie wyrazów i ich omijanie bez zaznaczenia tego w tekście. Przykładem może być obszerny cytat z listu Jana Karola Chodkiewicza do Lwa Sapiehy z 1613 r. (s. 182, przypis 414), gdzie odpowiednio mamy: „więcej słów niż siły widzą”, w miejsce: „więcej słów niż siły”; „inszego środka do podźwignięcia”, w miejsce: „inszego śrzodka i sposobu do podźwignienia”²¹. Wreszcie warto chyba uhonorować archaiczne użycie czasownikowej formy podwójnej: „ściągniwa” zamiast „ściągniemy” (jeśli już stosować tutaj uwspółcześnienie, to jedyną poprawną formą będzie: „ściągnijmy”), będące znakomitym przykładem składowej wypowiedzi woluntalnej, za pomocą której nadawca chce wywołać jakąś zmianę w zachowaniu się otoczenia lub we własnym postępowaniu i która może przybierać formę rozkazu, życzenia lub prośby²². Podobne nieprawidłowości w odczycie dokumentu znajdują się na sąsiedniej stronie, w przypisie 417²³. Wskazane usterki w odczytach dokumentów nie rzutują na wartość zawartego w nich materiału informacyjnego. Waler faktograficzny i poznawczy przytoczeń został w publikacji dodatkowo wzmocniony, gdyż Żojdz analizuje ich treść tudzież omawia je równie obszernie i stawia pytania badawcze, co — oprócz zaprezentowania umiejętności warsztatowych historyka — stanowi dodatkowy atut publikacji. Przekazy źródłowe są zatem nie tylko dobrze dobrane, lecz także odpowiednio skomentowane. Autor rzetelnie weryfikuje informacje zawarte w źródłach bądź w konfrontacji z innymi przekazami, bądź posługując się wiedzą ogólną (s. 169, przypis 368 — tu akurat przykład identyfikacji miejsca wystawienia listów przypowiednich przez Zygmunta III, dokonanej na podstawie konfrontacji informacji ze źródła z przebiegiem trasy powrotnej króla spod Smoleńska²⁴). Niewątpliwie mocną stroną książki jest szeroka kwerenda biblioteczna i archiwalna przeprowadzona przez autora. Wykorzystał on źródła znajdujące się w najważniejszych polskich, litewskich, ukraińskich, białoruskich, łotewskich, rosyjskich, szwedzkich i austriackich zbiorach. Bibliografia pracy jest obfita, podkreślić też należy wykorzystanie literatury obcojęzycznej — prac angielskich, francuskich, litewskich, białoruskich

¹⁹ AGAD, AR, IV, sygn. 170, s. 8–9, J. Radziwiłł do M.K. Radziwiłła „Sierotki”, Nieśwież, 3 III 1598.

²⁰ BOssol, sygn. 1851, s. 5, J. Radziwiłł do G. Tęczyńskiego, Kojdanów, 20 IX 1607.

²¹ BCzart, sygn. 3236, s. 306–307, J.K. Chodkiewicz do L. Sapiehy, Bychów, 4 IX 1613.

²² BEŠTA 1975.

²³ Cf. BCzart., sygn. 3236, s. 291, J.K. Chodkiewicz do L. Sapiehy, Bychów, 4 VIII 1613.

²⁴ LNNBU, F. 103, dz. 1, teka 1, nr 67, Zygmunt III do Jana Farensbacha, Łoszyca [sic], 14 VII 1611. Słuszność wnioskowania potwierdza nieznane Żojdziowi w momencie wydania książki itinerarium Zygmunta III; WREDE 2019, s. 240.

i ukraińskich historyków. Nie pominięto żadnej z kluczowych dla tematu pozycji, choć odnotować należy brak artykułów Jana Seredyki o udziale Radziwiłłów w sejmach w czasie panowania Zygmunta III²⁵ i Zbigniewa Anusika o karierach faworytów i opozycjonistów podczas rządów Wazy²⁶.

Podkreślić należy zdecydowanie niewielką liczbę omyłek i literówek (s. 154, przypis 309 — nieprawidłowa data roczna wystawienia przywileju; s. 155, przypis 310 — Szereszyn zamiast Szereszów; s. 157 — Andrzej Boboła pełnił urząd podkomorzego koronnego, nie podczaszego; s. 227 i 280 — ten sam list Lwa Sapiehy raz został opisany jako bez daty i bez miejsca, później pojawia się jako napisany z Wiaźmy, 28 XII 1618 r.; s. 287, przypis 171 — omyłka przy podaniu zakresu stron dokumentu; s. 335, przypis 340 — brak „W” na początku zdania; s. 337 — Krycki zamiast Krzycki), co przy tak bogatej w faktografię pracy wskazuje na uważną korektę książki. Książka Żojdzia jest monografią nie tylko erudycyjną, lecz także napisaną dobrym stylem oraz zgodnie z regułami poprawności językowej.

Publikacja *Wszyscy ludzie króla* prezentuje obraz stronników Zygmunta III jako społeczności niehomogenicznej, a króla jako kompetentnego polityka, który, korzystając z okoliczności, świadomie kształtował układ sił na Litwie i budował swoje polityczne zaplecze. Co najważniejsze, faksje litewskich dostojników nie zostały ukazane w sposób statyczny, a bardziej jako żywy organizm, w którym zauważalne są tak wielopłaszczyznowe, jak i wielopoziomowe relacje na linii patron–klient, gdzie decyzje poszczególnych członków ugrupowania mają różną motywację, a sami rękodajni podejmują współpracę z różnymi magnatami. Wskazuje to nie tylko na ich niezależność, lecz także pozycję oraz przydatność dla przywódcy danego ugrupowania. Autorowi udało się uchwycić także pewne ogólne mechanizmy, które rządziły tego typu ugrupowaniami, jak czynniki warunkujące rozwój patronatu, pewną chaotyczność i doraźność postępowania, która w połączeniu z trudnościami komunikacyjnymi przesądzała o mniejszej sprawności działania, a także problemy z wyłonieniem lidera i utrzymaniem dotychczasowej pozycji po śmierci przywódcy. Podsumowując, recenzowana książka stanowi dojrzałą i przemyślaną refleksję, poszerza dotychczasowy stan wiedzy o klientelizmie w czasach Zygmunta III oraz pokazuje mechanizmy, z jakich korzystał Waza, budując swoje zaplecze polityczne.

²⁵ SEREDYKA 1989.

²⁶ ANUSIK 2006, s. 5–52.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

- AGAD [= Archiwum Główne Akt Dawnych], AR [= Archiwum Radziwiłłów], dział IV, sygn. 170
- BCzart [= Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie], sygn. 3236
- BOssol [= Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu], sygn. 1851
- CDIAUK [= Centralnyj derżawnyj istorycznyj archiw Ukrainy, Kyjiw], Fond 1, op. 1, sygn. 2
- LMAVB [= Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka], Fondas 1, sygn. 215
- LNNBU [= Lwiwska Nacjonalna Naukowa Biblioteka Ukrainy imeni Wasyla Stefanyka], Fond 103, dział 1, teka 1, nr 67

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- ANUSIK 2006 = Zbigniew Anusik, *Kariery faworytów królewskich a kariery opozycjonistów w dobie panowania Zygmunta III (1587–1632)*, „Przegląd Nauk Historycznych”, III, 2006, 2, s. 5–62
- Archiwum Domu Radziwiłłów 1885* = *Archiwum Domu Radziwiłłów. Listy księcia M.K. Radziwiłła Sierotki, Jana Zamoyskiego, Lwa Sapiehy*, wyd. August Sokołowski, Kraków 1885 (Scriptores Rerum Polonicarum, VIII)
- Archiwum Domu Sapiechów 1892* = *Archiwum Domu Sapiechów*, t. I: *Listy z lat 1575–1606*, wyd. Antoni Prochaska, Lwów 1892
- AUGUSTYNIAK 1994 = Urszula Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa II Radziwiłła*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, XXXVIII, 1994, s. 63–77
- AUGUSTYNIAK 2000 = Urszula Augustyniak, *Kancelaria Radziwiłłów birżańskich w XVII w. — organizacja i funkcjonowanie*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, XI, 2000, s. 11–23
- AUGUSTYNIAK 2001 = Urszula Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640): mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001
- AUGUSTYNIAK 2004 = Urszula Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa 2004
- AUGUSTYNIAK 2006 = Urszula Augustyniak, *Klientelizm w wojsku litewskim pierwszej połowy XVII wieku. Problemy dyskusyjne*, w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 11–21
- AUGUSTYNIAK 2013 = Urszula Augustyniak, *Dzieje konfliktu między szlachtą a duchowieństwem*, w: Urszula Augustyniak, *Państwo świeckie czy księżę? Spór o rolę duchowieństwa katolickiego w Rzeczypospolitej w czasach Zygmunta III Wazy. Wybór tekstów*, Warszawa 2013, s. 22–98
- BARWICKA-MAKULA 2019 = Aleksandra Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587–1592*, Katowice 2019
- BEŠTA 1975 = Teodor Bešta, *Z badań nad staropolskimi wypowiedziami woluntalnymi*, „Poradnik Językowy”, 1975, 9, s. 485–491
- CHACHAJ 2014 = Marian Chachaj, *Duchowni jako opiekunowie staropolskich studentów w obcych krajach*, w: *Itinera clericorum. Kulturotwórcze i religijne aspekty podróży*

- duchownych*, red. Danuta Quirini-Popławska, Łukasz Burkiewicz, Kraków 2014, s. 205–224
- CZWOŁEK 2003 = Arkadiusz Czwołek, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, „Czasy Nowożytne”, XV, 2003, s. 107–175
- CZWOŁEK 2007a = Arkadiusz Czwołek, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633 (dokończenie)*, „Czasy Nowożytne”, XX, 2007, s. 67–101
- CZWOŁEK 2007b = Arkadiusz Czwołek, *Lew Sapieha i Krzysztof Radziwiłł młodszy dzieje trudnej przyjaźni*, w: *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasiczyna*, red. Krzysztof Stępnik, Lublin 2007, s. 43–63
- CZWOŁEK 2008 = Arkadiusz Czwołek, *Działalność opozycyjna Janusza Radziwiłła, podczaszego litewskiego w czasach panowania Zygmunta III*, w: *Homo doctus in se semper divitias habet*, red. Wojciech Polak, Toruń 2008, s. 185–227
- CZWOŁEK 2012 = Arkadiusz Czwołek, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012
- DUBAS-URWANOWICZ 2014 = Ewa Dubas-Urwanowicz, *Trudne powinowactwo. Jan Hieronimowicz Chodkiewicz a bracia Zborowscy*, w: *Studia z Dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. Sławomir Górzyński, Mirosław Nagielski, Warszawa 2014, s. 109–130
- DZIĘGIELEWSKI 2019 = Jan Dzięgielewski, *Magnaci — członkowie elity posiadający możność skutecznego wpływu na decyzje organów władzy Rzeczypospolitej*, w: *Honestas et turpitudō. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Marta Kupczewska, Karol Łopatecki, Jerzy Urwanowicz, Białystok 2019, s. 41–54
- GAJDKA 2005 = Krzysztof Gajdka, *Nowe przyczynki do biografii Stanisława Kurosza, siedemnastowiecznego starosty Orli*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, XXIII, 2005, s. 114–118
- GAJDKA 2008 = Krzysztof Gajdka, *Stanisławowie Kurosz i Buczyński jako czołowi informatorzy księcia Krzysztofa II Radziwiłła*, w: *Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce*, red. Krzysztof Stępnik, Maciej Rajewski, Lublin 2008, s. 295–308
- GAJDKA 2009 = Krzysztof Gajdka, *Literatura, propaganda, służba: ludzie pióra w otoczeniu Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku*, Warszawa 2009
- GAWRON 2010 = Przemysław Gawron, *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010
- JASNOWSKI 1937 = Józef Jasnowski, *Chodkiewicz Jan Hieronimowicz h. Gryf z miecz.*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 361–363
- KEMPA 2000 = Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) — wojewoda wileński*, Warszawa 2000
- KEMPA 2003 = Tomasz Kempa, *Urzednicy i klienci Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki*, „Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, IX, 2003, s. 193–221
- KEMPA 2016 = Tomasz Kempa, *Problem kandydatów do tronu Rzeczypospolitej w kontekście podziałów w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w trzech pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru — między prawami*

- a obowiązkami*, red. Mariusz Markiewicz, Dariusz Rolnik, Filip Wolański, Katowice 2016, s. 110–142
- LEPSZY 1953 = Kazimierz Lepczy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych: od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław 1953
- LULEWICZ 1993 = Henryk Lulewicz, *Sapieha Jan Stanisław h. Lis*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 624–629
- MAĆZAK 2000 = Antoni Maćzak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2000
- MROCZEK 1978 = Katarzyna Mroczek, *Tytulatura w korespondencji staropolskiej jako problem stosunku między nadawcą a odbiorcą*, „Pamiętnik Literacki”, LXIX, 1978, 2, s. 127–148
- OCHMANN 1970 = Stefania Ochmann, *Sejmy z lat 1615–1616*, Wrocław 1970
- PAWŁOWSKA-KUBIK 2019 = Agnieszka Pawłowska-Kubik, *Rokosz sandomierski 1606–1609. Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu*, Toruń 2019
- PIEŃKOWSKI 2021 = Maciej A. Pieńkowski, *Trudna droga do władzy Rzeczypospolitej. Sejm koronacyjny Zygmunta III 1587/1588 i sejm pacyfikacyjny 1589 roku*, Warszawa 2021
- PRZEPIÓRKA 2012 = Andrzej G. Przepiórka, *Relacje hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza z królem Zygmuntem III Wazą w dobie wojny z Moskwą (1611–1618)*, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Kraków 2012, s. 671–687
- RACHUBA 2006 = Andrzej Rachuba, *Fakcja Lwa Sapiehy — zarys problematyki*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. Bogdan Rok, Jerzy Maroń, Toruń 2006, s. 503–511
- SEREDYKA 1989 = Jan Seredyka, *Udział Radziwiłłów w sejmach za panowania Zygmunta III Wazy*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, III, 1989, s. 13–26
- SHEPHARD 1992 = Robert Shephard, *Court Factions in Early Modern England*, „The Journal of Modern History”, LXIV, 1992, 4, s. 721–745
- URBANIĄK 1995 = Violetta Urbaniak, *Zamoyszczyca bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego*, Warszawa 1995
- WISNER 1972 = Henryk Wisner, *Król i książę. Konflikt między Zygmuntem III Wazą i Krzysztofem Radziwiłłem*, „Rocznik Białostocki”, XI, 1972, s. 54–100
- WISNER 1997 = Henryk Wisner, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, „Zapiski Historyczne”, LXII, 1997, 4, s. 29–43
- WREDE 2019 = Marek Wrede, *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632*, Warszawa 2019
- ŻOJDŹ 2015a = Karol Żojdź, *Klientela hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza i jej losy po śmierci patrona*, „Przegląd Historyczny”, CVI, 2015, 1, s. 31–68
- ŻOJDŹ 2015b = Karol Żojdź, *Patronat wojskowy i klientela hetmańska Jana Karola Chodkiewicza. Zarys problematyki*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojskową*, t. IV, red. Zbigniew Hundert, Karol Żojdź, Jan J. Sowa, Oświęcim 2015, s. 69–92

**Sigismund III Vasa and the Grand Duchy of Lithuania.
In search of a *modus operandi* (Karol Żojdź, *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2019, 454 pp.)**

The aim of the review article is to assess the scholarly value of Karol Żojdź's book devoted to the Sigismund III's faction in the Grand Duchy of Lithuania. The analysis is focused on the author's concept and methodology, pointing to their strengths as well as debatable points. The assessment also concerns the relations between the monarch and members of the Lithuanian elite, ways used by the king to influence various followers as well as the conclusions, presented in the book, concerning the composition and characteristics of the faction. The broad research perspective presented in the monograph makes it possible to view the analysed group in a multifaceted manner and to capture the mechanisms used by the Vasa ruler to build his political base.

